

MĂNĂSTIREA RÎMEȚ (JUDEȚUL ALBA) — UN IMPORTANT MONUMENT DE ARHITECTURĂ ROMÂNEASCĂ DIN SECOLUL AL XIV-LEA

MONUMENTUL ÎN EVOLUȚIA ARTEI ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA

IOAN ȘERBAN

Dacă cercetarea exhaustivă care să cumuleze toate datele unei probleme și să permită stabilirea unor concluzii imuabile a fost și rămîne un ideal, nobil și stimulator, de altfel, realitatea investigației științifice demonstrează permanent cum reluarea cercetării unui monument în condiții și cu mijloace metodologice diferite poate aduce nu numai dorita îmbogățire a cunoștințelor și reajustarea imaginii pe care o avem despre o operă de artă, ci chiar rezultatul spectaculos, determinant pentru configurarea ansamblului mediului social și artistic, pentru așezarea mai adecvată a istoriei înseși. În acest context biserica mănăstirii Rîmeț, lăcaș românesc de pe Valea Geoagiului, în sudul Carpaților Apuseni, se constituie în unul din exemplele cele mai grăitoare. Datorăm și aici interesului și pasiunii, cu care istoricii au străbătut domeniul artelor, punerea în circulație a primelor informații referitoare la mănăstire. Situată în apropierea altor două importante monumente de arhitectură românească din Transilvania, biserica „Intrarea în biserică” din Teiuș și biserica fostei mănăstiri din Geoagiu de Sus, ctitoria de la Rîmeț a atras cu deosebire atenția lui Nicolae Iorga¹, impresionat fiind de vechimea și simplitatea așezămîntului, de sălbăticia locurilor greu accesibile și de numele locului, evocator în privința celor ce trăiau aici². Consemnînd inscripția săpată în piatră deasupra intrării: „Dentăi au fo(st) zugrăvită această (sfint)ă biserică în zilele lui Matiaș crai vā leato 6895 august 14” și existența picturii murale, datînd ultimul strat în anul 1809, savantul introducea în circulație științifică cele două elemente esențiale pentru înțelegerea locului și rolului așezămîntului în istoria și arta românilor transilvăneni. Lecturînd anul din textul inscripției 1487 în loc de 1387, în concordanța deplină între numele regelui Matei Corvinul și dată, era creat suportul pentru datarea edificiului decenii de-a rîndul chiar dacă analiza arhitectonică se dovedea inadvertentă cu elementele cronologice menționate. O primă cercetare de specialitate vizînd iconografia, delimitarea diferitelor straturi de frescă și stabilirea succesiunii lor în timp, ce insera și cîteva date de arhitectură, a fost făcută de I. D. Ștefănescu³. Autorul identifica picturi da-

tabile la sfîrșitul veacului al XIV-lea, la mijlocul celui următor și în anul 1741, ultima pe baza inscripției din nișa-proscomidar a altarului. Cu aceste date monumentul era introdus în repertoriul artei feudale în țările române de către V. Vătășianu⁴. Acoperit în întregime la exterior de tencuiei și prevăzut cu un decor — registre de arcade oarbe la partea superioară a navei, absidei și turnului — care ascundea nu numai structura zidăriei dar chiar și detalii planimetrice, monumentul era considerat ca fiind o biserică sală compusă dintr-o navă dreptunghiulară și absidă pentagonală. Bolțile erau reprezentate de o semicalotă în altar, un semicilindru longitudinal în naos și unul transversal în tindă. Raportate la anul 1487, aceste date impuneau rezerve cu privire la atribuirea clădirii veacului al XV-lea. Cu excepția absidei poligonale (semicirculară în fapt, aserțiune lipsită deci ab origine de valoare probatorie) elementele constitutive ale edificiului, sistemele de boltire, discrepanța sub raport dimensional între turnul clopotniță și corpul bisericii, paramentul fațadelor — operă de refaceri recente — împiedicau deplina integrare a monumentului în arhitectura transilvăneană a veacului al XV-lea.

O cercetare menită a repune în discuție, pe baza analizei directe a tuturor datelor oferite de monument, întreaga problematică a Rîmețului a fost efectuată de către Vasile Drăguț⁵, ocazie care i-a prilejuit relevarea corectă a caracteristicilor arhitectonice reale ale edificiului: absidă semicirculară acoperită cu semicalotă, naosul și tinda boltite semicilindric și masiva clopotniță, componente ale unei construcții unitare cu tot caracterul distonant al turnului în ansamblul unei biserici de dimensiuni modeste. Ctitoria, executată în întregime din piatră, era cuprinsă în seria ilustrată de monumentele hunedorene din veacurile XIII—XIV, indicînd însă o fază evoluată, caracterizată prin „desprinderea de gotic”. Investigarea picturii murale din interior a dus la descoperirea și publicarea inscripției pictate, aflată pe intradosul arcului ce desparte nava de pronaos, în stînga Sf. Ierarh Grigore cel Mare. Ilizibilitatea numelui regelui și a anului a făcut ca textul pisaniei să fie lecturat prin întregirea cu datele inscripției săpate în piatră la exterior: „Am zugrăvit eu mult păcătosul rob al lui Dumnezeu Mihul zugravul de la

¹ Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, București, 1901—1916 XIII, p. 158.

² N. Iorga, *Neamul românesc din Ardeal și Țara Ungurească*, vol. II, București, 1906, p. 396—402; idem, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, București, 1908, p. 136—137.

³ I. D. Ștefănescu, *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIX-ème siècle*, Paris, 1930—1932, p. 431—432; Se menționa forma poligonală a absidei.

⁴ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1959, p. 566.

⁵ Vasile Drăguț, *Zugravul Mihul și epoca sa*, în „SCIA”, seria Artă Plastică, tom XIII, nr. 1, 1966, p. 39—47; idem, *Pictura murală din Transilvania (sec. XIV—XV)*, București, 1970, p. 43, 61, 62, 63.

Crișul Alb din porunca arhiepiscopului Gheorghe în zilele lui Matiaș crai leat 1485 luna iulie 2^a. Exprimiindu-și speranța că fotografierea cu mijloace speciale va permite descifrarea în întregime a textului, autorul pune în lumină două aspecte importante deopotrivă pentru arta și organizarea bisericească a românilor transilvăneni în evul mediu. Indicarea succesiunii în timp și considerațiile pe seama straturilor de pictură, cel al lui Mișu, cel de la 1741 reprezentat de lucrările în proscomidie semnate de Ranite și Gheorghe (primul autor al ansamblurilor post-brîncovenesti din paraclisul nordic al bisericii Sf. Nicolae din Scheii Brașovului) și cel de la 1809, erau urmate de sublinierea importanței prezenței unui ierarh român în această parte a Transilvaniei.

Asimilarea unora dintre elementele arhitectonice ale edificiului, absidă, bolți semicilindrice, stilului romanic în cadrul unui concept al „romanico-goticului” transilvănean (semnificând în esență remanente romanice în epoci ulterioare acestui stil), caracterizarea turnului cu planul de bază pe conturul zidurilor pronaosului ca element de apărare sugerau la începutul deceniului al șaptelea o mai mare vechime a monumentului iar compartimentarea interiorului, specifică ritului ortodox cu cele două deschideri ale absidei, sporea semnificația unei ctitorii de referință în evoluția artei românești din Transilvania.⁶ Restaurarea bisericii la mijlocul deceniului al optulea al veacului nostru a permis o atentă și minuțioasă cercetare a monumentului intrat ca un obiectiv de interes major în atenția colectivului de repertoriere a picturilor de epocă medievală din țară. În lipsa săpăturilor arheologice, imposibil de practicat datorită nivelului ridicat al apei freactice, care ar fi permis o fermă și strînsă datare a clădirii, încadrarea în timp a acesteia rămîne în continuare bazată pe analogiile formale. Observațiile de detaliu importante pentru o mai circumstanțiată așezare temporală au sporit în acest caz întrebările cu privire la tipologia inițială și succesiunea intervențiilor cu caracter arhitectural. Prezența unor urme de frescă în pronaos, sub planul de naștere al bolții semicilindrice, indicînd refacerea acesteia, ar pune în discuție data înălțării turnului potrivit celor ce au studiat îndeaproape monumentul, în general sistemul de boltire rămînînd sub semnul îndoielii pe care o expunea în urmă cu trei decenii V. Vătășianu⁷.

Cercetarea picturii și îndeosebi citirea în întregime a inscripției de pe intradosul arcului ce desparte naosul de pronaos, cu concursul specialiștilor în paleografie și cu utilizarea unui instrumentar foto adecvat, au relevat informația de excepție de natură să modifice în parte imaginea privitoare la societatea medievală românească din Transilvania. Traducerea inscripției în lectura Monicăi Breazu⁸: „Am scris eu preapăcătosul rob al lui Dumnezeu Mihul, adică zugravul de la Crișul Alb, cu incuviințarea arhiepiscopului Ghelasie în zilele regelui Lodovic în anul 6885 (1377) luna iulie 2^a”, se constituie într-un prețios termen ante quem pentru datarea monumentului, care, cu planimetria și sub aparențele romanice, reprezintă un prim exemplu de adaptare a unui program spațial de rit răsăritean, dispunînd de caracteristici excepționale în mediul românesc transilvănean. În această lumină biserica aparține începutului veacului al XIV-lea sau chiar celui de-al XIII-lea⁹. Prin suma de informații

pe care le conține, pisania de la Rîmeș alcătuiește un impresionant document al evului mediu, deschizînd o amplă perspectivă asupra vieții artistice, spirituale și culturale românești¹⁰. Aflată pe cel de-al doilea strat de pictură, într-o impresionantă succesiune evocatoare de frămîntată istorie locală, inscripția așază creația lui Mișu între primele ansambluri de pictură murală românească din Transilvania. Românul Mișu căruia i se cunoaște și localitatea de origine — Crișul Alb, Zarand —, unul din primii muraliști cunoscuți după Teofil și Grozie, a fost un artist dublat de un cărturar a cărui operă, aparținînd artei bizantine a epocii, se caracterizează prin siguranța desenului, armonia cromatică și interesul pentru expresivitatea detaliilor în compozițiile supuse canoanelor. Alăturînd lucrărilor lui Mișu — Deisis-ul din pronaos și registrul sfinților mari ierarhi de pe arcada despărțitoare a celor două unități de boltire — scenele reprezentînd pe Isus în mormînt (Vir dolorum) și cea a martiriului din naos, acuzînd iconografic, morfologic și tehnic interferențele vestice în pictura românească a voievodatului, opere ale unui artist rămas necunoscut, date în intervalul 1330—1340¹¹ sau în primele decenii ale secolului al XIV-lea¹², dar evidențiînd neîndoiește înalte calități, imaginea ansamblului, incluzînd și celelalte straturi de frescă cuprinse între veacurile XV—XIX, ne apare în lumina deplinei sale semnificații¹³.

Informația istorică dezvoltată de inscripția lui Mișu conturează, prin menționarea arhiepiscopului Ghelasie, imaginea unei societăți românești evaluate în Transilvania, o astfel de ierarhie bisericească implicînd nivele de organizare corespunzătoare și în celelalte domenii ale vieții sociale. În general, știrile referitoare la instituția de la Rîmeș prezintă o valoare deosebită pentru monument, istoria locală, sau chiar națională. Tradiția leagă întemeierea mănăstirii de activitatea ieromonahilor Romulus și Ghenadie care, plecînd de aici în anul 1215, au pus temelile mănăstirii din Peri, Maramureș. În acest context atestarea numelui de Ghelasie în capul listei ctitorilor pe o inscripție din veacul al XVIII-lea din altar — consemnare bazată din nou pe tradiție —, apelativul de Ghelasie pentru izvorul aflat sub altarul bisericii ce poartă hramul „Izvorul Tămăduirii”¹⁴ constituie relația integratoare a faptului istoric cu tradiția ce multiplică astfel sursele cunoașterii monumentului.

Prima atestare documentară a satului către mijlocul veacului al XV-lea (1441)¹⁵ ca și mult discutata inscripție în piatră de la intrare au fixat acest secol ca un moment reper în istoria așezămîntului. Pe baza cercetărilor de pînă acum se poate conchide că similitudinile de text dintre cele două pisanii se explică prin faptul că inscripția pictată a constituit sursa celei exterioare. Dacă o eventuală lectură parțială a făcut posibilă preluarea relativ exactă a datei iar introducerea numelui lui Matei Corvinul în inscripție pe baza prestigiului acestui rege este mai ușor de înțeles, în pofida contradicției la data săpării textului în piatră, este mai dificil de înțeles cum discrepanța nu a fost discu-

¹⁰ Liana Tugearu, *Monumentele — mărturii ale istoriei noastre*, în „România literară”, anul XII, nr. 1, 4 ianuarie 1979, p. 10.

¹¹ V. Drăguț, *Arta românească...*, p. 121—122.

¹² L. Tugearu, *Biserica mănăstirii Rîmeș*, în „Repertoriul picturilor murale medievale din România...”, p. 159.

¹³ E. Cincheza-Buculei, *Implicații sociale și politice în iconografia picturii medievale românești din Transilvania, secolele XIV—XV, Sfinții militari*, în „SCIA”, seria *Artă Plastică*, 1981, p. 3—10; M. Porumb, *Pictura românească din Transilvania...*, p. 16, 117; V. Drăguț, V. Florea, D. Grigorescu, M. Mihalache, *Pictura românească în imagini*, București, 1976, p. 26.

¹⁴ L. Tugearu, *Biserica mănăstirii Rîmeș*, în „Repertoriul picturilor murale medievale din România...”, p. 149 și 164.

¹⁵ Coriolan Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, București, 1958, p. 80.

⁶ Eugenia Greceanu, *Influența gotică în arhitectura bisericilor românești de zid din Transilvania* în „SCIA”, seria *Artă Plastică*, tom XVIII, nr. 1, 1971, p. 35, 39, idem, *Pătrunderea influențelor de tradiție bizantină în arhitectura bisericilor românești de zid din Transilvania (pînă la sfîrșitul veacului al XVII-lea)*, în „SCIA”, seria *Artă Plastică*, tom XIX, nr. 2, 1972, p. 205.

⁷ V. Vătășianu, *Istoria...*, p. 566.

⁸ Monica Breazu, *Studiu epigrafic*, în „Repertoriul picturilor murale din România” (sec. XIV—1450), partea I (*Pagini de veche artă românească*), V/1, București, 1985, p. 49—50.

⁹ V. Drăguț, *Arta românească*, vol. I, București, 1982, p. 112; Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania*, vol. I (sec. XIV—XVII), Cluj-Napoca, 1981, p. 11.

tată pînă acum¹⁶. Importanța mănăstirii în organizarea bisericească ortodoxă din Transilvania este confirmată indirect de prezența la 1557 a episcopului Cristofor în mănăstirea Geoagiu de Sus din vecinătatea Rîmețului căruia i se confirmau veniturile și foloasele din vechime, „ab antiquo“, ale acestui episcopat¹⁷ (mănăstire a cărei biserică, cu loc principal în arhitectura românească din Transilvania, se păstrează pînă astăzi). Prestigiul și importanța domniei lui Mihai Viteazul pentru viața religioasă a românilor din principat, calitatea sa de ctitor de lăcașuri de cult dincolo și dincoace de Carpați au determinat formularea ipotezei potrivit căreia mănăstirea Rîmeț a fost reparată sau înfrumusețată pe cheltuiala și prin intermediul meșterilor ilustrului voievod¹⁸. În această perioadă este datat și arhondaricul, clădirea din piatră din imediata vecinătate a bisericii¹⁹, care a servit drept sediu al școlii, prima care a funcționat în mediul românesc din județul Alba. Dacă știrile veacului al XVII-lea sînt mai puține și lipsite de relevanța celor anterioare, donarea livezii Hopaț la 1614 de către principele Gabriel Bethlen călugărilor Sava Popa și Toma Moisin, ajunsă apoi în stăpînirea mănăstirii, reprezentînd o simplă schimbare de posesiune²⁰, secolul al XVIII-lea și cele următoare abundă în date ce impun așezămîntul ca un adevărat centru al existenței locuitorilor din această parte a Apusenilor. Cucerirea Transilvaniei de către habsburgi cu tot ce a însemnat acest act pentru românii de aici, unirea bisericească cu Roma, adîncirea oprîmării vor determina amplificarea și diversificarea formelor luptei pentru dreptate și libertate socială și națională. Locuitorii de pe Valea Geoagiului al căror centru polarizator a fost întotdeauna mănăstirea au luat parte la toate frămîntările și mișcările ce au confruntat acest veac. În timpul răscoalei lui Sofronie, moment de afirmare cu tărie a dreptului la libertatea conștiinței, pentru rezistența opusă uniației, mănăstirea a fost supusă măsurilor de represiune ale generalului Buccow. Cu ton de imprecăție însemnarea de la 1762 de pe filele unui Octoih precizează data și împrejurările în care a fost distrus așezămîntul: „*scris-am eu Silvestru monachu cînd au stricat necredincioșii mănăstirea de la Rîmeț și cea de la Geoagiu, la anul 1762 în august 20, într-o zi de sîmbătă, spre pieirea lor*“²¹. Cu acest prilej o parte din averea mobilă a mănăstirii, alături de cea a Geoagiului, a ajuns la Blaj iar terenurile au intrat în stăpînirea episcopiei romano-catolice de Alba Iulia. Toate încercările episcopului Petru Paul Aron de a asigura pe seama episcopiei unite aceste posesiuni au rămas fără rezultat, la fel cu eforturile făcute de succesorii săi²². Același Silvestru avea tristul prilej de a consemna o nouă distrugere provocată pentru participarea viețuitoarelor din mănăstire și la marea răscoală condusă de Horea, Cloșca și Crișan: „*Aceasta aici am însemnat a-*

cest lucru cu jale adevărat cînd au stricat mănăstirile cea de la Geoagiu și cea de la Rîmeț, la întîia stricare a fost numărul anilor 1762, iar la a doua stricare vîleatul 1785 luna decembrie în 23 zile, într-o zi de marți“²³. Gravele prejudicii aduse populației din zonă prin desființarea mănăstirii au fost în parte înlăturate prin decretul curții de la Viena din 1792 ce permitea repararea așezămîntului „*dar numai ca biserică de mîr, iar în chiliile călugărești să se facă școală*“²⁴. Refăcută, biserica a continuat să fie teren de dispută cu autoritățile ecleziastice de la Blaj trecînd decenii pînă cînd în sfîrșit, în 1827, locuitorii să obțină definitiv dreptul de a o folosi ca lăcaș ortodox. În toate aceste vremuri de restriște întărirea relațiilor cu Țara Românească a constituit calea apărării vechii credințe pentru biserica ortodoxă transilvăneană rămasă timp de mai bine de o jumătate de secol fără ierarh. Cărțile, odoarele sau antimisele (dintre ultimele, păstrate, cele donate de mitropoliții Teodosie și Gavriil Calimachi) de la Rîmeț ilustrează cu pregnanță și în acest caz sprijinul masiv pe care românii din interiorul arcului carpatic l-au primit de la frații lor de peste munți în epoca constituirii conștiinței noastre naționale²⁵. Elocventă pentru situația grea, desperată a locuitorilor din această parte a Apusenilor, dar și pentru rolul așezămîntului în promovarea idealurilor de care aceștia erau animați este plîngerea pe care sătenii din Rîmeț și Ponor (sat vecin) o făceau în legătură cu situația instrucției școlare a copiilor lor: „*Noi rîmeții și ponorenii de cînd-s aceste două sate noi acolo la mînăstire ne-am pomenit a avea școală și dascăli și prunci de învățat și dacă ni se ia aceia, noi rămînem fără învățătură ca dobitoacele*“²⁶. În condițiile dificile în care viața monahală a fost întreruptă la Rîmeț mai mult de 150 de ani, lăcașul a continuat să-și realizeze menirea culturală și spirituală cu toată modestia mijloacelor materiale de care dispunea. Cele mai vechi imagini fotografice ne arată că ansamblul se compunea numai din biserică, vechea stăreție și o altă clădire redusă la dimensiunile și aspectul unei simple case țărănești din zonă. Abia la începutul deceniului al patrulea al secolului nostru se realizează un gard de incintă de-a lungul căruia se vor înșira mai tîrziu clădirile actualului ansamblu. După refacerea vieții monahale, în anul 1940, se ridică paraclisul actual și casa de oaspeți în partea de nord, iar după 1955, noile construcții, înălțate în ritm alert, tinzînd să închidă perimetrul elipsoidal ce conturează aspectul actual al aces-

teia²⁷. În vechea stăreție și școală s-a amenajat colecția muzeală reunind documente, obiecte de artă și etnografice ce completează în mod fericit bogata informație istorică oferită de monument. Ultima dintre construcții dominînd, prin proporții, întreg ansamblul este biserica nouă din incintă (1984—1985). Reunind planimetric, spațial și decorativ, tot ceea ce evul mediu românesc a creat mai reprezentativ în domeniul arhitecturii ecleziastice, edificiul pare să ilustreze perioada maximei înfloriri pentru vechiul edificiu.

¹⁶ E. Cincheza-Buculei, *Implicații sociale și politice...*, p. 5, nota 13; L. Tugearu, *Biserica mănăstirii Rîmeț*, în *Repertoriul picturilor murale medievale din România...*, p. 159, nota 39.

¹⁷ Ștefan Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, vol. I (pînă la 1698), Sibiu, 1935, p. 75.

¹⁸ Șt. Meteș, *Istoria bisericii...*, p. 181, nota 3; V. Drăguț, *Arta românească...*, p. 249, 298; M. Porumb, *Pictura românească din Transilvania...*, p. 77.

¹⁹ V. Vătășianu, *Istoria...*, p. 618; V. Drăguț, *Dicționar de artă medievală românească*, București, 1976, p. 260.

²⁰ N. Iorga, *Istoria bisericilor românești...*, vol. I, p. 137; Șt. Meteș, *Istoria bisericii...*, p. 387.

²¹ Șt. Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 60.

²² Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 pînă la 1764*, Blaj, 1902, p. 339—340.

²³ Șt. Meteș, *Mănăstirile...*, p. 61.

²⁴ Mihai Manolache, *Istoricul mănăstirii Rîmeț din Transilvania*, în „Mitropolia Ardealului“, nr. 7—8, 1969, p. 514.

²⁵ N. Iorga, *Neamul românesc...*, p. 401; Șt. Meteș, *Mănăstirile românești...*, p. 58.

²⁶ Șt. Meteș, *Mănăstirile românești...*, p. 58, 59.

²⁷ Emilian Birdaș, *Mănăstirea Rîmeț, vatră de spiritualitate ortodoxă românească din Episcopia Alba Iuliei*, în „Îndrumător pastoral“, V, Alba Iulia, 1981, p. 132—133.